

שירה יכולה / עמיר עקיבא סגל

“כשאביך מדבר אליך, אל תשמע לו, אל תשמע לו”

למשוררים יש תפקיד. תפקיד המשוררים הוא חברתי ותרבותי, והוא מחייב. תפקיד המשוררים הוא חלק מהותי מהיצירה השירית. משורר שמתעלם מתפקידו החברתי, התרבותי, הוא משורר לא חשוב ששירתו ושיריו לא חשובים, מיותרים, וכאילו לא היו. אפשר לקרוא להם בזבוז של זמן ונייר.

ומה תפקיד השירה? תפקידה הוא להציג אפשרות אחרת. ואת האפשרות הזו לעשות דרך האמנות שהיא שירה, וכחלק מהאמנות שהיא שירה, וכהצגת אפשרות אחרת בתוך וכלפי האמנות שהיא שירה. כלומר, להציג אפשרות אחרת לחברה כפי שהיא, אבל גם לשירה כפי שהיא.

זה אומר שהשירה המשמעותית היא זו שמתמודדת עם המציאות החברתית, התרבותית והפואטית שבה היא נכתבת, כדי לפתוח פתח אל שירה חדשה ואל אפשרות חדשה לשירה. מרד מהסוג הזה הוא בדיוק מה שעשו משוררים משמעותיים ומשפיעים בשירה העברית ובכל מקום אחר. למעשה, הצגת אלטרנטיבה היא בדיוק מה שעשו משוררים, כאלה ששירתם משמעותית מאז ומעולם.

אך לא זה מה שקורה בשירה העברית היום. הגישות העכשוויות כלפי השירה בישראל נעות בין שתי מגמות: האחת היא אנכרוניזם או ריאקציוניזם, המתבטא בחזרה אל עבר פואטי, אמיתי או מדומיין, אל שירה שהפיקו משוררים החל מביאליק והמשך באלתרמן, זך, עמיחי, אבידן או אחרים ונחשבים. גישה כזו כלפי השירה היא לגיטימית, אבל ברור שאינה מחדשת דבר מבחינה פואטית, אלא בעיקר גוררת חיקויים של שירה שכבר נכתבה. לכל היותר, משתמשים משוררים בסגנונות כתיבה ותיקים לנושאים חדשים. גישה זו מיוצגת רבות בכתיב העת 'הו'! 'הבה להבא' או 'דחק'.

המגמה השנייה היא אקלקטית, או בעצם היעדר מגמה. כלומר, יחס של חיבה כללית אל השירה מבלי ליצור העדפה בין אופני כתיבה שונים, בין נושאי כתיבה שונים – אף כי לעתים קיימת העדפה בין סוג הכותבים. רוצה לומר: עיסוק בפוליטיקת הזהויות של הכותבים ולא בשירתם.

מה הבעיה בשתי המגמות הללו? הבעיה היא ששתיהן חומקות מהצבת אתגר משמעותי למציאות. הן משחזרות את השירה הקיימת ואפילו את המצב החברתי והתרבותי הקיים. אפילו שירה בעלת ניחוח פוליטי נותרת שולית או מצדיקה את המצב החברתי. כבר כתבתי כאן על משוררים צעירים שבוחרים להיות שוליים, ועל אחרים ששירתם מסתפקת בהצדקת המצב החברתי הנוכחי.

אף המשוררים הפוליטיים נוטים אל השולי או אל השכלוני. ביקורות פוליטיות, חברתיות ואף תרבותיות אינן מנסות להציב אלטרנטיבה ומסתפקות בהשמעת הביקורת. כך לגבי השירה החברתית, כך לגבי השירה ה'עדתית'.

למעט יוצא דופן אחד ומעניין, שלגביו כדאי לקיים דיון מעמיק ונפרד – והוא שירת הלהט"ב. שירה זו – הנעה בין שלל סגנונות ואפשרויות, ביניהם שירת אהבה חד מינית, שאינה מנסה להעביר מסרים פוליטיים, או לחלופין שירה פוליטית במובהק (או לפחות מעשים פוליטיים עם

אני? מה אני? הרהרתי בכך כל הלילה, לא יכולתי להירדם" (עמ' 147).

אנקדוטה יקרה מפז שהיתה אהובה על טולסטוי. פנינים לא מעטות כאלה מפורזות בין דפי הספר.

ג.

הספר השלישי מיתוסים וסמלים בתרבות ובאמנות היהודית (הרפ, ניו יורק 1962) הוא ספר עיון שיש בו גם אגדות לרוב. ספר שמסיט באחת את המבט של הקורא (במיטת חוליו) לאופקים אחרים. בין השאר הוא דן בסוד של מאיה. מהי Maya? נלמד מהקטע הבא (בתרגומי מאנגלית):

"הסוד של מאיה הוא באחדות הניגודים. מאיה היא ברו-זמנית אנרגיות הפוכות, סותרות ומכלות זו את זו: בריאה וכליה, התפתחות והתפוררות, החזון הפנימי של האלוהי ושל הריק המשמים האינסופי. מאיה היא מחזור השנה השלם, המעניק את הכל והנוטל את הכל בחזרה."

מאיה אינה קלה להבנה. היא מושג, תפיסה, כוח בורא של עולם החושים המתעתע, אשליית החיים והקיום. סיפורים אחרים נועדו לבאר את סודה. הגרסה שלהלן היא גרסתו של רמזהקרישנה:

יום אחד התייצב וישנו בכיר האלים בבקתתו של הקדוש נאראדה והעניק לו משאלה אחת לפי בקשתו. "הראה לי את כוחה המכשף של מאיה" ביקש נאראדה. וישנו נענה לבקשתו ואמר לו "בוא עמי". מבקתתו המוצלת של נאראדה הוליך אותו וישנו למדבר לוהט. במהרה נתקפו השניים צימאון רב. במרחק מה ממקום עומדם ראו גגות קש של כפר קטן. וישנו ביקש מנאראדה ללכת אל הכפר ולהביא לו מעט מים, בעוד הוא ממתין במקומו בצלו של צוק סלע.

נאראדה הלך אל הכפר ודפק על דלת הבקתה הראשונה שנקרתה לפניו. נערה רבת יופי פתחה לו את הדלת. מיד נשבה בקסמיה ושכח את המשימה שלשמה נשלח. הנערה בירכה אותו לשלום וקולה נשמע כקול פעמוני זהב. נאראדה התקבל בכרכב בקרב יושבי הבקתה וחש כבן משפחה. לאחר זמן ביקש נאראדה מאבי הנערה את יד בתו ונענה ברצון. הוא נסתפח אל משפחתה ונשא עמם בעול החיים. שתים-עשרה שנים חלפו. לנאראדה ולאשתו נולדו לו שלושה ילדים, וכשמת אבי אשתו, נעשה ראש המשפחה וירש את הנחלה וכל אשר בה, שדות ובקר.

בשנה השתים-עשרה ירדו גשמים עזים. הנהרות גאו והכפר הוצף. באותו לילה נסחפה הבקתה של נאראדה על יושביה. עם אשתו ושלושת ילדיו ניסה נאראדה להימלט, אולם מי השיטפונות חטפו מידיו את האשה והבנים והם טבעו. נאראדה עצמו הוטל על ידי הזרם העז אל פיסת מדבר יבשה. כששב להכרתו פקח את עיניו וככה. "נאראדה, ידידי", שמע קול מוכר קורא בשמו. "היכן המים שהלכת להביא. אני מחכה לך פה כבר יותר משעה". הוא ראה את וישנו ניצב מעליו, ומחייך בזווית פיו. "נו, האם אתה מביין עכשיו את סודה של מאיה?"

◆ אגדה מופלאה על תעתועי החיים.

מימין: דוד שמעוני, י"ח ברנה, אז"ה, ש"י עגנון

השירה, כמו האסופה הנהדרת נפלאה) - מציגה אלטרנטיבה ברורה: חברה שבה יש חופש מיני במגדר, בנטייה, בבחירה וביחס אל הפרט. אך גם שירה זו, כמו השירה החברתית, הפוליטית, העדתית או האמונית אינה מציעה סגנון שירה חדש, אלא גוף שירים סביב נושא חברתי מסוים.

כל זה קורה בעת שבה החברה הישראלית נוקטת גישה קורבנית ובכיינית. זאת לטעמי כתוצאה מכמעט חמישים שנות כיבוש, בנוסף לפגיעה מתמשכת במערכת ההשכלה הגבוהה וסגנון חיים שמעדיף "לחם ושעשועים" כמפלט. אפשר לראות את הקורבניות והבכיינות במצב הישראלי כמעט בכל שטח: החל בהשוואות האוטומטיות של מצבנו לשואה ואת כל אויבנו לצוררים מהמזן ועד היטלר וידידו המופתי של ירושלים, ועד לשירה העברית בעשרות השנים האחרונות, שאיבדה שאיפה להשפיע ואת היכולת להביט נכוחה אל מעבר לקורבנות ולמסכנות.

בשירה הישראלית, למרבה הצער, מסתמנת נטייה (האופיינית גם לשאר השדות האינטלקטואליים) לבינוניות. סימפטום לנטייה זו הוא באותה מגמה אקלקטית, שבצורתה המזיקה ביותר מעדיפה את זהות הכותב על פני תוכן כתיבתו. ולמען הסר ספק: לא מדובר כאן דווקא בשירה מזרחית, אלא בעיקר בחתירה של עורכים אל הכותבים המופקרים להם בזירת השירה, או כאלה שאיתם יש להם יחסי חברות, וזאת במקום לנסות ולאתגר את עצמם ואת עולם השירה.

מדהים בעיני שהשירה העברית הגיעה אל המקום הבכייני, הבינוני, המאפיין אותה כיום. האילנות הגבוהים של השירה העברית, האבות והאמהות שלה, דווקא הצטיינו בשירה עוצמתית, מעוררת השראה, מעודדת שינויים חברתיים ושאינה חוששת מעימותים. רבים ציפו שהפואמה שעליה עמל ביאליק בעקבות פרעות קייסנברג תפרוט את הסבל היהודי ואת המסכנות היהודית. והנה, בסופה של הפואמה העמיד המשורר כתב האשמה חמור על קבצנותם והתמסכנותם של היהודים; כתב האשמה שכלל לדוגמה את השורות הנוקבות הללו:

"וּבְגֵרוֹן נַחַר שִׁירָה קִבְּצִינִית עֲלֵיהֶם תְּשׁוּרְרוּ, / וְקִרְאתֶם לְחֶסֶד לְאֵמִים וְהִתְפַּלְלֶתֶם לְרַחֲמֵי גוֹיִם, / וְכִאֲשֶׁר פִּשְׁטָתֶם יָד תִּפְשְׁטוּ, וְכִאֲשֶׁר שְׁנוֹרְרֶתֶם תְּשׁוּרְרוּ."

ביאליק לא היה היחיד שנקט, בעקבות פרעות קייסנברג, גישה אקטיבית אמיצה. גם יעקב כהן בחר כך, ו'שיר הבריונים' שלו נפתח בשורות הבאות: "קִמְנֵנוּ, שִׁבְנוּ, צְעִירֵי אוֹנִים / קִמְנֵנוּ, שִׁבְנוּ אֲנַחְנוּ בְּרִיוֹנִים / לְגַאֵל אֶת אֲרֻצְנוּ בְּסֶעֶר מִלְחָמָה / תּוֹכְעִים אֶת נַחְלָתֵנוּ בְּיַד רָמָה."

גם בשנים הבאות לא חששו משוררים לנקוט עמדה פואטית במקביל לעמדה חברתית ותרבותית. לאלתרמן זוכרים את 'מגש הכסף' ומדי פעם את 'על זאת!' אבל שיר כמו 'הקלריקל הקטן', שבו הוא מותח ביקורת על החילוניות האידיאולוגית של כמה מחברי הקיבוצים בתקופה שלאחר קום המדינה, מעיד על משורר שמוכן לבקר גם קבוצת התייחסות חזקה, ואפילו זו שלו עצמו, ולעשות זאת בצורה מתוחכמת, הנשענת ביסודה על תפיסת עולם

ליברלית ורב-תרבותית (גם אם אלתרמן עצמו מן הסתם לא מכנה כך את תפיסת עולמו).

משוררים אמיצים, חדשנים ובעלי תפיסת עולם עמוקה ומבוססת, שהציגו דרך שיריהם אלטרנטיבה לסדר הקיים, הם בדיוק אלה שאנחנו זוכרים ומכבדים. זוכרים ומכבדים עד כדי כך - שמלבד לכבדם, לזכור ולאזכר אותם שירי ומשוררי עבר - השירה היום מושפעת מהם עד כדי חיקויים. לעתים מתוך מודעות וכוונה, לעתים בהיעדר מודעות מוחלט. היעדר מודעות שנובע פעמים רבות, למרבה הצער, מבורות של משוררים לגבי עולם השירה, בורות המאפיינת לעתים גם מבקרי שירה ועורכי שירה.

כדי לכתוב שירה משמעותית יש להיאבק ברעה החולה שבכיינות, שבכיינות. זאת תוך חדשנות והקפדה על רלוונטיות של השירה. ללמוד מהעבר, אבל להשתחרר ממנו. לא להפוך לחלק מהעדר אלא לעבוד קשה כדי להיות מובילי דעה.

את כל זאת למעשה, כבר כתב - לפני מאה שנים כמעט - דוד שמעוני, כך שאפשר לסיים במילות שירו 'אל תשמע בני', שפורסם לראשונה בכתב העת 'התקופה' כשמעליו המוטו הפואטי החשוב ביותר (שבמקור היה כתוב בגרמנית): "וכשאביך מדבר אליך, אל תשמע לו, אל תשמע לו!"

אֵל תִּשְׁמַע, בְּנֵי, אֶל מוֹסֵר אָב / וְלִתּוֹרַת אִם אֵל אֲזֵן תִּט, / פִּי מוֹסֵר אָב הוּא: "קוֹ לְקוֹ... / וְתוֹרַת אִם: "לֵאט, לֵאט... / וְסוּפֶת-אָבִיב דּוּבְרָה כֵּן: "הִקְשִׁיבָה, אִישׁ, לְשִׁיר הַבֵּן! // לְשִׁיר הַבֵּן וְלְשִׁיר הַבֵּן, / הִבָּא מִבְּעַד עֶרְפֶּל עֵב... / וְדַרְס לְךָ שְׁבִיל, / וְסוּרָה מִן הַדֶּרֶךְ, הִלֵּךְ בְּהָאֵב, / פִּי לְמָה תִּחַטָּא אֶל הַדּוֹר, / דּוֹר עֲתִיד רְחוּק מוֹצֵף-אוֹר?" // בְּלִילָה קָרָה בְּלִיל אֶרֶץ, / בִּישׁוֹן הָאֵם, / בִּישׁוֹן הָאָב, / הִתְשַׁמְעֵ, אִיד הָרוּחַ שֶׁר / אֶת שִׁיר הַבֵּן, / שִׁיר גִּיל וְקָרִיב? / בְּלִילָה קָרָה בְּלִיל אֶרֶץ, / הִקְשִׁיבָה אִיד הָאָבִיב שֶׁר...

◆